

**En ny renskötellagstiftning - det samiska
folkets rätt till renskötsel, jakt och fiske**

N 2021:02

Huvudsekreterare

Lisa Englund Krafft

08-405 81 92

0702-89 09 67

lisa.englund.krafft@regeringskansliet.se

PM 1 – en historisk konturteckning

Nedan är ett utdrag ur betänkandet Jakt och fiske i samverkan (SOU 2005:116 s. 63–78) som ger några nedslag i samisk historia i svensk kontext. Kompletterande historiskt underlag kommer att tillställas kommittén under arbetets gång och i förhållande till de olika frågeställningar som kommittén har att behandla.

En samisk urbefolkning

Det samiska folket fanns i norra Skandinavien långt innan nationsbildningar som Sverige, Norge och Finland kom till stånd. Samerna levde länge huvudsakligen på fiske, jakt och vad naturen gav i övrigt. De utnyttjade tamrenar redan under första årtusendet e. Kr, men fram till början av 1600-talet användes renarna främst som drag- och klövjedjur. En familj hade kanske något tiotal, som även kunde mjölkas och användas som lockdjur vid vildrensjakt.

Samernas sociala organisation vid den tiden brukar kallas siidasamhället. Det bestod av ett antal byområden där familjerna utnyttjade olika resurser beroende på årstiden. Ett byråd beslutade om vilka som skulle få vistas inom byns gränser och var respektive familjegrupp skulle fiska, jaga etc. Vid midvinter samlades byn på en viss plats.

Under medeltiden sköttes Lappmarkens handelskontakter med omvärlden av de så kallade birkarlarna. De var storbönder vid Bottenvikens kust och hade monopol på lappmarkshandeln samt rätt att ta ut skatt av samerna.

Beskattning och försörjningskris

Vid mitten av 1500-talet tog kronan över beskattningen av samerna. Då rådde välstånd i de svenska lappmarkerna. Skinnhandeln var mycket lönande och kronan betalade med bland annat mjöl och smör. Det ledde till en kraftig folkökning.

I regel uppgick skatten till 40 ekorrskinn eller ett mårdsinn per familj och år. Dessutom tillkom en mindre skatt i torkad fisk (mest gädda). Till att börja med antecknades vissa samer för fiskeskatt i namngivna sjöar, sedan blev den en schablonavgift. Handelsmän och fogdar mötte samerna vid byarnas vintervisten. Ett kungligt påbud 1605 reducerade vintervistena till Enontekis (Karesuando), Jukkasjärvi, Jokkmokk, Arvidsjaur och Lycksele.

Omkring sekelskiftet 1600 inträffade en kris i samesamhället. Skinnhandeln gick ner kraftigt, möjligen började också stammen av vildren och annat vilt minska. Vid just den tiden genomdrev Karl IX en kraftig skattechöjning. Tidigare hade kronan försett samerna med extra mat som betalning för pälsverket, nu skulle skatten utgå i födoämnen. Uttaget av fisk femfaldigades och dessutom skulle samerna lämna renar till de statliga hjordar som kungen planerade att inrätta.

Följderna blev förödande fram till 1620, fogden fick bara ut bråkdelar av skatten och många samer flydde till Norge eller Ryssland. Kronan hade länge varit medveten om risken för att samerna kunde fly om man pressade dem för hårt. Gustav Vasa skrev redan 1531 att man måste ”redeliga handla” med samerna ”så att de icke för vår stränghets skull fly bort av vårt land, som ofta ske plägar”. Att risken för massflykt var en realitet fick kronan också erfara när samer tvingades utföra transporter i samband med gruvdriften under 1600-talet. Många samer flydde från Pite lappmark 1636–59 och från Lule lappmark mellan 1660- och 1680-talen.

Fruktan för att samerna skulle söka sig till den tidens ärkefiender Danmark-Norge och Ryssland blev ett återkommande inslag i den svenska statens samepolitik fram till senare delen av 1700-talet. I regel var kronan medveten om riskerna och tvingades göra vissa eftergifter. Efter 1620 var inte lappskatten särskilt betungande och samerna befriades från att göra krigstjänst

Vi vet inte när samerna började med tamrenskötsel, förmodligen skedde det för flera tusen år sedan. Längre användes tamrenen främst som transportresurs. En familj hade i regel något tiotal tamrenar.

Krisen i början av 1600-talet ledde till att samerna lät hjordarna av tamrenar växa för att i högre grad kunna leva på renkött och renmjölksprodukter. Mot slutet av 1600-talet var den nya försörjningsformen dominerande i Lappmarken. Att nomadisera med en stor renhjord mellan högfjällen och skogslandet var betydligt mer arbetskrävande än jakt och fiske, men det gav också större avkastning.

Parallellt med denna fjällrenskötsel levde det kvar en skogssamekultur där renhjordarna var mindre och där jakt och fiske fortfarande hade en viktig roll.

Lappskatteländ och nybyggesstadgar

De landområden som det samiska byrådet tilldelade bymedlemmarna behölls ofta inom samma familj under generationer. När den svenska häradsrätten började döma i Lappmarken behandlades dessa så kallade lappskatteländ på liknande sätt som de självägande böndernas jord. I bevarade domböcker från mitten av 1600-talet framgår det klart att alla myndigheter var eniga om att samerna hade skattemannarätt till sina länd vid den tiden. Häradsrätten gav samen så kallad inrymning på ländet. Inrymning kunde också kallas immission eller införsel. I sin vidaste mening innebar det att en myndighet satte någon i besittning av något (oftast jord). Ordet i sig anger inte vilken typ av rättighet mottagaren fick, det berodde på vilken myndighet som gjorde inrymningen och på vilka villkor. Inrymning av häradsrätten innebar bland annat att han hade ensamrätt till ländet och att det kunde ärvas, skänkas bort, säljas, förpantas och arrenderas ut.

Omkring sekelskiftet 1700 började länsstyrelsen hävda att lappskatteländen var kronans jord. Under hela 1700-talet rådde en konflikt mellan länsmyndigheterna och häradsrätten angående lappskatteländen. Kronan hävdade, med något enstaka undantag, att lappskatteländen var kronojord. Häradsrätten påstod lika bestämt att de var samernas skattejord. Trots häradsrättens protester lyckades länsstyrelsen tränga ut den från hanteringen av lappskatteländen vid 1700-talets slut. När landshövdingen blivit högsta instans rörande lappskatteländen spred sig efterhand övertygelsen att de låg på kronans mark.

I samband med gruvdriften under senare delen av 1600-talet väcktes tanken att lösa transportproblemen genom att ”svenskt folk” fick bosätta sig i Lappmarken. Det var en smått revolutionerande tanke på den tiden. Kronan hade länge försökt hålla bondenäringarna utanför Lappmarken och även motarbetat kustböndernas jakt- och fiskefärder dit. Men i myndigheternas ögon var ett lappskatteländ orimligt stort jämfört med en vanlig bondes ägor. Därför ansågs det fullt i sin ordning att samer fick avstå odlingsbara delar till nybyggare. Myndigheterna trodde också att samer och nybyggare kunde samexistera utan konflikter eftersom de skulle ägna sig åt skilda näringar.

Kungl. Maj:t utfärdade 1673 och 1695 kungörelser för att locka folk från kustbygden att bosätta sig som odlare i Lappmarken. Villkoren var ganska obestämt utformade. De ledde inte heller till någon omfattande kolonisation på grund av folkbristen i kustlandet efter alla knektutskrivningar.

En betydligt mer detaljerad förordning kom 1749. Den som ville anlägga ett nybygge skulle ansöka hos landshövdingen, som utsåg en synenämnd. Sedan den yttrat sig beslutade länsstyrelsen om nybygget fick anläggas. Det garanterades skattefrihet i åtminstone 15 år och frihet från knektutskrivning. Å andra sidan ålades nybyggaren att uppföra byggnader och odla jorden. Enligt kungörelsen fick nybygget inte förfördela någon annans näring.

När 1749 års förordning utfärdades fanns det åter gott om folk i kustlandet och den ledde efterhand till en omfattande nybyggeskolonisation i Lappmarken. Även samer fick nu rätt att anlägga nybyggen.

Från stark ställning till successiv försvagning

Vid mitten av 1700-talet stod samerna tämligen starka. Under 100 år hade tamrenskötseln vuxit till en givande näring. En stor del av städernas handel och utskeppning från övre Norrland var beroende av lappmarkshandeln. Det gällde inte bara kött, fisk och pälsverk från vilda djur. Även ogarvade och garvade renskinn samt stövlar, skor och handskar var stora varuposter.

I den gränstraktat som slöts med Danmark-Norge 1751 gavs de nomadiserande samerna omfattande rättigheter att bruka ”land och strand” i båda rikena. Lappbyns egen rättskipning i vissa angelägenheter erkändes också formellt i traktaten.

Under åren 1751–53 drogs den så kallade lappmarksgränsen, dvs. den nuvarande gränsen mellan landskapet Lappland och kustlandskapen. Sedan medeltiden hade det funnits ett tämligen obestämt gränsområde mellan den odlade bygden och Lappmarken. Kustbönderna gjorde länge omfattande fiskefärder långt in i Lappmarken, något som lappmarksgränsen definitivt skulle sätta stopp för. Den var också viktig för att skilja på bönder och nybyggare, eftersom de hade olika villkor, inte minst i skattehänseende. Samerna hade en stark rätt till landet ovanför lappmarksgränsen. Där dömde häradsrätten oftast till samernas fördel vid tvister med kustbönder och nybyggare.

Under senare delen av 1700-talet försvagades successivt samernas ställning. Nybyggarna blev allt fler och både länsstyrelse och häradsrätt tenderade att oftare ge dem rätt i tvister med samer om land och vatten. Skyddet för samernas näringar urholkades allt mer. Dessutom drabbades renskötseln hårt av rensjukdomar. Vargar uppges också ha blivit ett allt större problem. Antalet renskötande samer minskade kraftigt under första hälften av 1800-talet. Särskilt fjällsamer flyttade över till norska kusten där det var lättare att försörja sig. Många skogssamer anlade nybyggen på sina lappskatteländ.

När länsstyrelsen trängt ut häradsrätten från hanteringen av lappskatteländan blev samernas landrättigheter en rent administrativ fråga. Det fanns inga lagar och förordningar om hur länsstyrelserna skulle agera. Följden blev en varierande praxis där länsstyrelsen i Norrbotten föreskrev att samerna kunde förlora sina land om de kunde användas till ”något nyttigare”. I Västerbotten fick samerna lämna sitt land om han förlorade sina renar.

Omkring sekelskiftet 1800 började synen på samerna förändras. Den allmänna kulturutvecklingen delades in i nivåer där jägarkulturen var den lägsta, sedan kom nomadkulturen och högst stod jordbrukskulturen. Kulturer på en lägre nivå ansågs vara dömda att gå under när de konfronterades med de högre stående. Detta synsätt ledde till att samernas rättigheter nonchalerades under början av 1800-talet, deras kultur skulle ändå dö ut ”enligt historien lagar”.

Avvittring och rättslöshet

I Jämtland inleddes den så kallade avvittringen på 1820-talet. Den innebar att stora områden som tidigare brukats av samerna för renbete blev bondejord. Någon hänsyn till samernas intressen togs över huvud taget inte. Efter ett

antal skrivelser som underströk att renskötseln stod inför sin undergång avbröt Kungl. Maj:t avvittringen 1841. Det beslutades också att man skulle anslå ett antal så kallade skattefjäll som skulle reserveras för samernas näringar. Däremot fick de inget lagligt skydd för vinterbete i de områden de tidigare utnyttjat.

Under 1800-talets första decennier var samerna i stort sett rättslösa. Sedan ökade inflytandet för en politisk opinion som menade att samekulturen visserligen var dömd att gå under, men att det var en medborgerlig och kristlig plikt att inte påskynda processen genom inhuman lagstiftning. Det ledde bland annat till en så kallad odlingsgräns i Norr- och Västerbotten. Den beslutades av riksdagen 1867 och drogs först upp som ett provisorium. Området ovanför den skulle reserveras för samernas näringar. Gränsen löpte betydligt högre upp i fjällen än lappmarksgränsen. En definitiv gränsläggning blev det först när avvittringen genomfördes även i Lappland. Den inleddes 1873 och pågick i flera decennier.

Avvittringen innebar att man delade upp skogsmarken mellan staten och enskilda. Förut hade bondeägorna legat nedanför lappmarks gränsen, nu övergick också områden ovanför den i de bofastas ägo. Dessutom låg flera nybyggen redan i det område ovanför odlingsgränsen som skulle reserveras för samernas näringar. Ytterligare fler tillkom under den utdragna avvittringsprocessen, en del olagligt, andra efter vissa undantagsregler. De flesta av dessa nybyggen fick så småningom tillstånd att vara kvar. Dessutom gav inte odlingsgränsen något skydd åt skogssamerna, den grupp som upplevde den starkaste konkurrensen från nybyggarsamhället. Men viktigt för samerna var att de nu fick rätt att låta sina renar vinterbeta även på enskild mark i Norr- och Västerbotten.

Redan före avvittringen hade länsstyrelsen i Norrbotten slutat att inrymma samer på lappskatteland. Trots det fanns landindelningen fortfarande kvar i Arjeplog-Arvidsjaurområdet, även om besittningsrätten blev allt svagare. I Västerbotten hade länsstyrelsen en annan uppfattning och fortsatte att ge samer rätt till enskilda land så länge de hade kvar sina renar.

Vägen till 1886 års renbeteslag

Mot slutet av 1800-talet började den biologiska rasismen påverka svensk samepolitik. Tidigare var enbart den nomadiska kulturen lågtstående och dödsdömd. Nu blev samerna dessutom klassade som undermåliga

människor. Deras fysiska och andliga resurser räckte inte till för en ”civiliserad” tillvaro.

Dessa idéer ledde till en strävan efter att reservera renskötseln för samerna. För att ordna och reglera renskötseln i detalj startades arbetet med att stifta en renbeteslag. Den beslutades av riksdagen 1886.

Där stadgas att endast samer får ägna sig åt renskötsel. Där meddelas också regler för hur renskötseln skall gå till och vilka månader på året renarna får vistas nedanför odlingsgränsen och utanför skattefjällen. Bötesstraff infördes för dem som överträdde förbuden. Myndigheternas kunde också flytta samer mellan lappbyar. Men samerna fick lagstadgad rätt till vinterbete i de trakter som de ”efter gammal sedvana hittills hafva besökt”. I Jämtland-Härjedalen fanns ett starkt motstånd mot detta. Där trädde lagen inte i kraft förrän den 1 januari 1889.

Riksdagen ansåg sig ha avskaffat lappskatteländen för gott. I lagen stod bara att samerna ”skola indelas i lappbyar”. Bland samer uppstod osäkerhet om vad som egentligen gällde i de områden där lappskatteländen fortfarande respekterats. Det ledde till oreda i renskötseln i sydligaste Norrbotten, Västerbotten samt södra Jämtland och Härjedalen. I Jämtland hanterade myndigheterna problemet genom att avskaffa den särskilda lappskatten. Länsstyrelsen förklarade att alla inrymningsbrev upphört att gälla och beslutade 1893 att några skatter för renbetesfjällen inte längre skulle utgå. Samerna insåg att detta kunde användas emot dem och protesterade hos Kungl. Maj:t, men deras protest behandlades inte ”av formella skäl”.

Kronan tillsatte lappfogdar som skulle se till att 1886 års lag efterlevdes och försöka förbättra förhållandet mellan renskötare och bofasta. Ofta gällde konflikterna så kallat hötramp, dvs. att renarna rev ner höet från hässjorna om nybyggarna inte hunnit få hem det på vinterföret. I regel handlade det om hässjor på slättermyrar som kunde ligga miltals från nybygget.

Lappfogdarna fick en betydande egen makt över renskötseln och samernas personliga förhållanden. Det medförde att deras myndighetsutövning i hög grad påverkades av deras personliga läggning. Alla kontakter mellan samer och myndigheter skulle gå via lappfogdarna. Detta förmyndarsystem utsattes snart för hård kritik, men kom trots det att bestå till 1962.

I särskilt Jämtland-Härjedalen fanns invändningar mot att samerna fått vinterbetesrätt på enskild mark i 1886 års renbeteslag. Därifrån lyckades man få igång ett arbete på att revidera lagen. Framstöten misslyckades och det blev ingen förändring av reglerna för vinterbetesrätt. Kronan började tvärtom köpa in mer mark åt samerna.

I stället för vinterbetet tog lagstiftarna itu med ett annat problem. Syftet med 1886 års lag var att göra renskötseln till ”lapparnas näring”. Men många renar ägdes av bofasta som anställde samer som renskötardrängar. Dessutom hade många bofasta renar i samernas egna hjordar och betalade en avgift för skötselarbetet.

Detta system hade två sidor. I rimlig omfattning skapade det gemensamma intressen mellan renskötare och bofasta. Bönder som hade egna renar i samens hjord blev naturligtvis angelägnare om renarna hade tillräckligt med betesmark. Å andra sidan hotade systemet att helt beröva samerna deras renar i några skogssamebyar och i vissa delar av Jämtland-Härjedalen.

I den renbeteslag som utfärdades 1898 förbjöds bofasta att äga skötesrenar. Undantaget var jordbrukare i den del av landskapet Lappland som ligger i Norrbottens län. Genom en lagändring 1917 stadgades att den som inte hade renskötselrätt inte fick äga mer än 20 renar.

I renbeteslagen 1898 fick lappbyarna rätt att åter tillämpa principen med lappskatteländ. Regler om ensamrätt till landområden fick nu införas i så kallade byordningar och den som överträdde dem kunde bötfällas. Renskötseln blev åter ordnad i sydligaste Norrbotten och Västerbotten sedan man återinfört ordningen med lappskatteländ. Men länsstyrelsen fick inte rätt att inrymma nya samer på landen. Denna orimlighet ledde till att över hälften av dem som stod uppförda som skattskyldiga för lappskatteländ i Västerbotten 1920 var antingen döda eller hade slutat med renskötsel. Några nya fick inte ta deras plats i skattelängderna. Detta ledde till att lappskatten avskaffades i Norr- och Västerbotten 1928. Med den försvann också lappskatteländen. Samtidigt spred sig nya metoder för fjällrenskötseln söderut. De var inte avpassade för systemet med lappskatteländ.

”Lapp skall vara lapp”

Omkring sekelskiftet 1900 var renskötelsen reserverad för samerna. Dessutom fanns lagar och förordningar som reglerade renskötelsen och tjänstemän som övervakade den.

Enligt politikerna var renskötelse samernas enda möjlighet att försörja sig själva. Därför vidtogs flera åtgärder för att hålla dem kvar i renskötelsen. Från 1913 skulle nomadiserande samers barn gå i en skola som var väsentligt sämre än folkskolan. Detta för att de inte skulle få lära sig för mycket och få smak för ”civilisationen”. Man gjorde också allt för att hindra samerna från att bosätta sig i hus, något som ansågs förslappa dem så att de tappade lusten för det hårda renskötselarbetet. Samerna fick inte heller stöd till kronotorp och kolonat på samma villkor som andra under 1900-talets första decennier.

Denna politik väckte allt starkare opposition, både bland samerna och i riksdagen. En regeringsproposition som ytterligare skulle förstärka den så kallade ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken slutade i en kompromiss i riksdagen 1917. Oppositionen fick igenom att hela samepolitiken skulle utredas, med bland annat samisk medverkan. Oppositionen fick också igenom ett anslag till en stor konferens där samerna kunde samlas och diskutera sina angelägenheter. Ett försök att starta en samisk intresseorganisation hade gjorts redan under 1900-talets allra första år. Efter riksdagsbeslutet 1917 kunde delegater från hela det samiska området samlas till ett landsmöte i Östersund 1918. Det fick stor betydelse för samernas fortsatta organisationssträvanden.

Den politik som präglades av att ”lapp skall vara lapp” saknade förankring i verkligheten i flera avseenden. Men en del politiker försökte länge förneka det faktum att alla samer inte kunde leva på renskötelse. Allt fler utredningar visade att en stor del av samerna måste försörja sig på annat sätt och att många av dem levde i yttersta armod.

För riksdagen uppstod nu ett nytt problem. Renskötelsen var reserverad för samerna, men nu övergavs den av många samer. Skulle de ändå betraktas som samer och få del av de rättigheter som var förknippade med renskötelsen? Svaret blev nej. Om inte samerna gjorde som staten förväntade sig var de inte heller riktiga samer. Redan i samband med kompromissen vid 1917 års riksdag infördes ett tillägg i renbeteslagen. Där stod att ”lapp” var den som hade ”lapsk” härstamning, men ”endast såvitt fadern eller dennes

fader drivit renskötsel såsom stadigvarande yrke, utan att samtidigt bruka hemman eller nybygge”.

Det var första uttrycket för den rennäringsadministrativa definitionen av same. Den blev ytterligare markerad i den nya renbeteslag som utfärdades 1928 efter ett flertal utredningar. Där fastslogs att med ”lapp” menas den som har renskötselrätt, och renskötselrätt har endast den vars närmaste förfäder varit enbart renskötare. Samer utan renskötselrätt skulle betraktas som ”övrig befolkning”. Om en kvinna med renskötselrätt gifte sig med en man utan renskötselrätt förlorade hon sin renskötselrätt. Detsamma gällde inte för män. Lagen var i kraft till 1971.

Statsvetaren Ulf Mörkenstam har sammanfattat utvecklingen så att enligt 1886 års lag måste man vara ”lapp” för att vara renskötare, enligt 1928 års lag måste man vara renskötare för att vara ”lapp”.

I övrigt byggde 1928 års lag på samma principer som de tidigare lagarna med skillnaden att reglerna blev strängare och mer preciserade.

Tvångsslakt av renar

Enligt 1928 års lag hade myndigheterna rätt att besluta om tvångsslakt av renar. Den bestämmelsen hade införts redan 1925 för att sätta ytterligare press på samer att flytta söderut från de nordligaste delarna av det svenska renskötselområdet. Bakgrunden var att ett stort antal samer från norsk sida tvingats bosätta sig där efter en serie gräns stängningar för renbete mellan Norge-Finland och Finland-Sverige under senare delen av 1800-talet.

Samerna i Sverige lät sina renar sommarbeta i Norge med stöd av gränstraktaten från 1751. Efter unionsupplösningen 1905 ville Norge inskränka de ”svenska” renarnas bete. Den konvention som förhandlades fram inskränkte betesmarkerna i Norge och myndigheterna ökade pressen för att få samerna att flytta söderut. Konventionen trädde i kraft 1923, men många samer var fortfarande ovilliga att flytta. Genom lagen om tvångsslakt 1925 fick myndigheterna till slut ett effektivt påtryckningsmedel.

Förflyttningen söderut pågick i etapper under uppemot tre decennier från sekelskiftet 1900. Samerna norrifrån hade en rensköselteknik som var svår att förena med den som bedrevs längre söderut. Det ledde till konflikter mellan olika samegrupper. Motsättningarna kulminerade i slutet av 1920-

talet. Även hötrampsproblemet hade växt efter en serie mycket goda år för renskötseln. Myndigheterna försökte först ingripa med tvångsmedel. I Arjeplog/Arvidsjaurområdet tvångsslaktades 7 262 renar 1931. En utredning arbetade med frågan i flera år, men problemen blev snart inaktuella. Två katastrofala vintrar i mitten av 1930-talet reducerade kraftigt antalet renar och den nordliga renskötselmetoden började så småningom tillämpas av alla samer. Bestämmelsen om tvångsslakt avskaffades först 1993.

Efter krisåren på 1930-talet var det många, även bland ledande samer, som tvivlade på renskötselns framtid. Men under andra världskriget blev den åter betraktad som en näring med framtidsutsikter. Efterhand urlakades också ”lapp-skall-vara-lapp”-politiken och samerna blev i allt högre grad jämställda med andra svenska medborgare

Ett nytt slags problem

Den allmänna utvecklingen i Norrlands inland har påverkat förutsättningarna för samiskt liv. Sedan mitten av 1900-talet framträder en ny utvecklingstendens, som sociologiprofessorn Edmund Dahlström sammanfattade på följande sätt i Samerna – ett folk i fyra länder (Prisma, Falköping 1979):

Det inre av Norrland har blivit ett utflyttningsområde. De marginella småjordbruken läggs ned och skogsbrukets rationalisering skapar färre sysselsättningsmöjligheter. Samerna ingår i ett glesbygds- och utflyttnings-sammanhang och i och med att de lämnat sin självhushållning och ackulturationen utsträcks till majoritetsbefolkningens ekonomiska beteendemönster drabbas de på samma sätt som övriga glesbygdsinvånare. Glesbygderna och de små tätorterna där samerna nu i stor utsträckning är bosatta tenderar att försvinna [...] Den kolonisering som en gång trängde undan samerna drar sig nu tillbaka. Men med sig riskerar den att dra samerna. Det blir inte på samma sätt som tidigare möjligt för samer att bo kvar i samernas bosättningsområden och arbeta i icke-samiska näringar

1900-talet har också inneburit en ökad konkurrens mellan rennäringen och andra intressen. Vattenkraftsutbyggnader pågick under nästan hela 1900-talet. Flyttleder och renbetesland påverkades i vissa områden mycket starkt, ibland genom överdämning. För detta har samerna fått ekonomisk ersättning. Det allt mer storskaliga skogsbruket har påverkat både flyttning och renbeten. Också gruvor, torvbrytning, grustäkter, försvarsanläggningar

(bl.a. i form av övningsfält), byggnation och en tilltagande turism har med skiftande styrka fått samma effekter.

I det samiska samhällets nyare historia är utvecklingen mot bofasthet ett viktigt inslag. Köttproduktionen har blivit det dominerande inslaget i rennäringen. Den extensiva renskötelsen, som tillåter att renen strövar friare och som tidigt fanns i de nordligaste delarna av renskötelsesområdet, har fått genomslag i hela renskötelsen. Vägar och järnvägar har fått stor betydelse. Motoriseringen har utvecklats starkt genom snöskotrar och andra terrängfordon, lastbilar, motorcyklar, helikoptrar och flygplan. Traditionellt boende har sedan länge ersatts med ett boende som i hög grad liknar samhället i stort. Den samiska befolkningen, även i renskötande familjer, arbetar ofta helt eller delvis i yrken utanför rennäringen. Samspelet med det övriga samhället har blivit starkare genom både gemensamma strukturer i stort och gemensamma infrastrukturer.

Det är mot denna historiska bakgrund man skall se många av de konflikter som fortfarande lever, särskilt på jaktens område. Begrepp som rättslöshet och stöld av land förekommer flitigt. I många byar arbetar man intensivt med att skriva sin egen historia och göra sina egna rättstolkningar. Formliga depåer av dokument har byggts upp. Vi har fått ta del av många av dessa dokument.

Den historiska rollen för jakt och fiske

Jakten och fisket var som redan antytts viktiga verksamheter för försörjningen i Norrlands inland. Fisket bedrevs främst med nät och not. Redan på 1500-talet bytte samerna till sig avsevärda mängder hampa mot pälsverk. Tvister om fiskevatten är också vanliga i domböckerna. Även jakten var viktig, men när vi får mer kontinuerliga serier av bedömningar under 1800-talet framhålls inte jakten som en särskilt framträdande näring. Vildrener och bävern utrotades mot seklets slut. Älgen vandrade in i Lappmarken först under senare delen av 1800-talet. Bestånden varierade till att börja med kraftigt eftersom man kunde ränna ifatt älgen på skidor under snörika vintrar, särskilt med skarføre. När älgen sjönk samman utmattad sköt man den eller slog ihjäl den med en yxa. I Jämtland fanns älgen sedan gammalt, men exempelvis under den stora snöintern 1860–61 utrotades praktiskt taget hela stammen och det dröjde omkring tio år innan den hade återhämtat sig. Mönstret var detsamma i Lappmarken, men efter fridlysningsperioder och intensifierad bevakning mot tjuvjakt blev älgen

etablerad där under 1800-talets sista decennium. Då hade också allt fler insett att jakt med hund under hösten var det mest rationella sättet att tillgodogöra sig djurets kött.

Småviltsjakten var givande under ”fågelåren” då i stort sett hela befolkningen ägnade sig åt snarning och stora mängder ripa fraktades till olika marknader. Men de som gjorde årliga bedömningar av jaktutfallet under 1800-talet underströk att dessa år var tämligen ovanliga och att tillgången på småvilt genomsnittligt var ganska måttlig. Jakten på stora rovdjur var närmast en plikt och deras pälsverk kunde ge en vacker extraslant. Det gällde också räv och ekorre. Men allmänt sett bör man inte överdriva jaktens betydelse i Norrlands inland under äldre tid. Det var också ganska ovanligt att man tvistade om jaktfrågor inför tinget.

Under medeltiden började bönder från kustlandet göra långa fiskeexpeditioner in i Lappmarken. Kronan menade att bönder skulle ägna sig åt lantmannanäringar och höjde skatten för fisket i ”fjällträsk” vid mitten av 1500-talet. Efterhand uppstod folkbrist i kustlandet på grund av knektutskrivningar och missväxter och lappmarksfärderna upphörde.

När kronan började uppmuntra nybyggare att slå sig ner i Lappmarken i slutet av 1600-talet hade samerna en mycket stark rätt till sina lappskatteland. Nybyggarna fick ingen rätt till jakt och fiske över huvud taget utan måste göra enskilda uppgörelser med innehavaren av lappskattelandet. I nybyggesplakatet 1749 fick nybyggaren rätt att jaga och fiska inom en halv mils avstånd från nybygget, men det var bara till husbehov och inte med ensamrätt. Samens rätt till landet var fortfarande överordnad nybyggarens.

I Jämtland hade samerna en liknande rätt på sina skattefjäll. När Kungl. Maj:t avbröt avvittningen 1841 markerades den ytterligare och var i kraft till dess vi får den ”moderna” regleringen av jakt och fiske i renbeteslagen 1886.

I Lappmarken blev förhållandena mer obestämda. Rättsläget förändrades i grunden när länsstyrelsen segrade i maktkampen med häradsrätten och tog över hanteringen av lappskattelanden omkring sekelskiftet 1800. Det ledde till att innehavarnas rättigheter efterhand försvagades och till att landen avvecklades. Denna process blev utdragen och genomfördes norrifrån i Lappmarken. I Västerbotten fanns lappskatteland kvar ända till 1928.

I nuvarande forskningsläge har vi inte säker kunskap om hur samernas rätt till jakt och fiske utvecklades i Lappmarken under 1800-talet. Förhållandena kan dessutom ha varierat eftersom rätten till lappskatteland inte var densamma överallt. Det förefaller som om häradsrätterna och länsstyrelsen upprätthöll en särskild rätt för innehavaren av ett lappskatteland åtminstone fram till mitten av seklet. En riksomfattande fiskeristadga 1852 fastslog att fisket var fritt på oavvittrad mark. En liknande stadga för jakt kom 1864. Hela Lappmarken var då oavvittrad. Samernas rätt hade ”glömts bort” i dessa stadgor, konstaterade en utredning i början av 1900-talet. Möjligen betraktades jakt och fiske som ”fria” för både samer och nybyggare under några decennier från mitten av 1800-talet, men denna fråga kräver ytterligare forskning.

I renbeteslagen 1886 fastslogs den rätt till jakt och fiske som i princip blivit gällande. Mycket tyder på att renbeteslagens stadganden inte respekterades i Lappmarken under några decennier efter 1886. Inte ens de tjänstemän som skulle upprätthålla lagen verkar ha fullgjort sina plikter. Jakt och fiske fortsatte att betraktas som ”fria” fram till början av 1920-talet. En ändring i jaktlagen 1927 och den nya renbeteslagen 1928 ökade sedan medvetenheten om vad som gällde, både hos tjänstemän och hos allmänhet.

Jaktens och fiskets historia har behandlats utförligare av Lennart Lundmark i delbetänkandet Vem får jaga och fiska? Historia, folkrätt och miljö (SOU 2005: 79).

Några ytterligare drag i den rättsliga utvecklingen

Ser man på rättsutvecklingen för samerna och rennäringen i ett långt historiskt perspektiv så kan man konstatera att den har präglats av successiv förändring.

Den svenska staten har inte fört några erövringskrig. Inte heller har man på annat sätt erövrat området genom militär styrka. Medlen har i stället varit ekonomiska och kulturella. Det har lett till att samerna i motsats till exempelvis de kanadensiska urbefolkningarna inte heller vid en bestämd tid kunnat sluta avtal med en ockuperande eller koloniserande makt. Det finns inga historiska fördrag med varaktig betydelse. Alla rättsbestämmelser är ensidigt beslutade av den svenska staten.

Inte heller finns i Sverige som i somliga andra länder, t.ex. Kanada, en tradition i form av en rättsutveckling genom domstolsförfarande (case law). Tidvis kan det ha varit en trygghet för de samiska intressena, men under andra tider säkert en nackdel. Utslagen i flera avgörande mål, t.ex. skattefjällsmålet och Härjedalsmålet, har upplevts som stora motgångar av samerna.

Till rättsutvecklingen hör också de omvärderingar som har skett. Längre fanns en betoning av att äganderätten, dvs. möjligheten för en enskild människa att äga mark eller vatten, skulle vara främmande för ett genuint samiskt sätt att se på tillvaron och naturen. Den förhärskande uppfattningen hos expertisen var att det även från rättslig utgångspunkt var omöjligt att tänka sig en samisk äganderätt till mark och vatten.

Rättshistorikern Kaisa Korpijaakko Labbas forskningsarbete, som presenterades på svenska i mitten av 1990-talet, fick stort inflytande på uppfattningen av dessa frågor. Hon konstaterade att samerna tidigt upplevde sig själva som ägare till de land och de vatten som de förfogade över, något som länge accepterades av häradsrätten. Samernas rätt överensstämde i så måtto med den rätt som skattebönderna hade till sin jord. Korpijaakko Labbas slutsatser innebär att man inte i fortsättningen kunde använda de tolkningar av samernas rättsliga ställning som dittills varit förhärskande.

Rennäringen har reglerats genom fyra på varandra följande lagar under de senaste drygt hundra åren: 1886 års renbeteslag, 1898 års renbeteslag, 1928 års renbeteslag och 1971 års rennärlingslag. 1886 års lag angav att renbetesrätt förutom inom lappmarkerna och renbetesfjällen även omfattade övriga trakter som efter gammal sedvana besökts. Samernas rätt till skogsfång i samband med renskötsel reglerades också, liksom skyddet för flyttningsväg samt rätt till övrig renflyttning. Det föreskrevs vilka delar av renbetesområdet som skulle indelas i lappbyar och vilka samer som skulle höra till byn. Vidare reglerades frågor som rörde skador av renar på grödor samt skador som drabbade renskötseln. Samernas rätt till jakt och fiske inom lappmarken och för dem avsatta land (renbetesfjällen) angavs, dock utan att de fick möjlighet att överlåta eller upplåta denna rätt till annan. Däremot kunde länsstyrelsen efter att ha hört berörda samer upplåta rätt till jakt och fiske under förutsättning att det skedde utan skada för samerna. Avgifter från dessa upplåtelser skulle användas till förmån för samerna.

1898 års renbeteslag innebar inte några avgörande förändringar i fråga om renskötelsens villkor, inte heller i fråga om samernas rätt till jakt och fiske. Utmärkande för 1928 års renbeteslag var detaljregleringen av samernas renskötsel, byggd på samma grundläggande synsätt som präglat 1886 och 1898 års lagar. Självbestämmande över renskötseln saknades helt i 1928 års lag. Gruppen samer med renskötselrätt reducerades kraftigt i jämförelse med tidigare renbeteslagar. Fjäll- och skogsrenskötseln definierades, varvid skogsrenskötseln i högre grad underordnades såväl jordbruket som fjällrenskötseln. Samerna hade även enligt 1928 års lag rätt att jaga och fiska inom byns betesområde under den tid då renskötsel var tillåten där.

Den nu gällande rennäringslagen från 1971 innebar en modernisering. Resterna av ordningen med lappfogdar mönstrades ut ur lagstiftningen och rensköterna fick större möjligheter till självbestämmande. Även 1971 års rennäringslag präglas emellertid i hög grad av detaljstyrning av renskötseln. För att åstadkomma ett ökat självbestämmande innehåller dock lagen en organisation av samebyn som i stora drag påminner om reglerna för ekonomisk förening. Ibland har man också velat se samebyn som en ekonomisk förening. Så är emellertid inte fallet, samebyn är en samfällighet vars verksamhet fullt ut regleras av rennäringslagen.

Genomgående för de olika lagar som berörts här är att mark kan upplåtas för annat ändamål än renskötsel endast om det inte innebär intrång eller skada för renskötseln. Även upplåtelse av jakt och fiske har gjorts beroende av att de inte medför fara för tillgången på vilt och fisk och kan ske utan besvärande intrång för samerna. Det har också varit klart uttryckt att intäkter från upplåtelse ska användas till förmån för samerna.

Den rättsliga utvecklingen i fråga om ägande och brukande av mark och vatten under 1900-talet är oklar. I 1971 års rennäringslag benämns marken ovanför odlingsgränsen och marken på renbetesfjällen som mark som står under statens omedelbara disposition. I rennäringsförordningen från 1993 kallas däremot denna mark för statens mark. Det kan jämföras med att 1886 års renbeteslag uttryckligen betecknade denna mark som reserverad för samernas uteslutande begagnande, ett ställningstagande som upprepades vid flera senare tillfällen ända fram till 1971, men som – i vart fall om det skall tolkas bokstavligt – i fråga om jakträtten återtog under 1980-talet. 1993 års fjälljakt- och fjällfiskereform uppfattades av samerna som ett allvarligt intrång i den samiska jakt- och fiskerätten.